

Катарина ЛИСАВАЦ

ПАЛАТА ЗМАЈЕВИЋ У ПЕРАСТУ

Кључне ријечи: Андрија Змајевић, палата Змајевић, звоник, црква Госпе од Розарија, Спилја, Пераст, архитектонска истраживања, барок, илузионистичко сликарство, Трипо Коколь.

За палату Змајевић у Перасту зна се да је завршена 1664. године, по натпису на прочелју. О почецима градње и историјату нису до сада нађени никакви архивски подаци, осим неких посредних као и чињеница које произистичу из архитектонских истраживања и које указују на бар три фазе изградње палате.

Познато је да су Змајевићи пре изградње ове палате живели у старијој кући на обали која је била њихово власништво сигурно до 1769.¹ Ова кућа и данас постоји, налази се у оси данашње палате Змајевић, и има на једном зиду породични грб Змајевића. Кућа је претрпела бројне измене, па би се тек детаљнијим истраживањем могло нешто више рећи о њеном некадашњем изгледу. Податак да је та старија кућа на обали била власништво Змајевића све време док су живели у палати, као и чињеница да су све богатије куће у Перасту које су имале палате у брду имале и складишне просторе уз обалу, може утицати на објашњење организације горње палате Змајевић.

Палата Змајевић позната је и као Бискупija јер су у њој столовала два бискупа: Андрија (1624-1694)² и Вицко Змајевић (1670-1745), а свој најсјајнији период доживљава баш у време Андрије Змајевића када добија коначни барокни изглед, када перашки сликар Трипо Коколь осликава њену унутрашњост и када ову палату посећују личности које су имале велики утицај у политици и култури XVII века. Свестрана личност Андрије Змајевића, његов дух и интересовања, свакако су утицали на специфичан карактер, изглед и организацију палате коју је градио.

¹ Ову годину наводи Павао Буторац према податку из Которског судског архива, Павао Буторац, *Културна повијест града Пераста*, Пераст, 1999, 120

² У неким изворима налази се као година рођења и 1628. година.

По завршетку школовања у Конгрегацији за пропаганду вере у Риму³, где је стекао звање доктора теологије и филозофије, Андрија Змајевић се вратио у Пераст. Од 1656. до 1671. био је опат св. Ђорђа и перашки жупник, а 1664. добио је функцију викара цркве у Будви и звање комесара Свете столице. Папа Клемент Х именовао га је 1671. за надбискупа барског и "примаса Краљевства Србије". Како због Турака није могао да борави у Бару, највише је времена проводио у Перасту. Око 1670. године завршио је и уредио своју палату. Палату је осликао Трипо Кокоља, перашки сликар коме је Андрија Змајевић био мецена, а у палати се налазила велика библиотека, по неким изворима највећа у Далмацији, са књигама из теологије, литературе и историје. Ову библиотеку посредно помиње Јулије Баловић у својој хроници када пише да је од монсињора Змајевића позајмио једну књигу шведског аутора.⁴ У несигурним временима, када су Перасту претиле опасности од Турака и гусара, у палати су се чувале и ствари од највеће вредности за град, међу којима чак и Госпина слика, што сведочи о близи Андрије Змајевића да се сачувају општа добра али и о сигурности палате јер су се свакако најдрагоценје ствари чувале на најсигурујим местима.

Осамдесетих година XVII века највећи део Боке ослобођен је од Турака и Андрија је учествовао у обнови многих цркава у Рисину и Херцег-Новом, а највећу улогу имао је у радовима на цркви Госпе од Шкрпјела и изградњи жупне цркве и звоника св Николе.⁵ Будући веома занимерован за античку културу, скупљао је старе натписе и друге остатке из античког доба и уклапао их у грађевине које је подизао или обнављао⁶. Тако на фасади његове палате и данас стоји један римски ципус из Рисна, а један део сполија је из палате пренет у лапидаријум музеја на Госпи од Шкрпјела. На организацију бискупије сигурно су утишале и пријатељске везе и велико дивљење Андрије Змајевића према Дубровнику. Змајевић је преписивао дела дубровачких песника (Гундулићев "Осман"), писао је и сам, а током 1675. завршио је и свој чувени "Љетопис црковни".⁷ Андрија је умро 1694,

³Фасаде палате Конгрегације радили су Бернини и Боромини, а боравак у Риму сигурно је утишао на формирање Андрије Змајевића.

⁴Опис рукописа Јулија Баловића у *Аналсти хроничари биографи*, Цетиње 1996, 191.

⁵Ово учешће у изградњи веома је значајно за истраживање палате јер се на палати јављају идентични елементи као на овим објектима.

⁶Познатим европским стваринарима Андрија Змајевић славо је преписе неких старих натписа и цртеже сполија. Види. Мирослав Пантић *Книжевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVII века*, Београд, 1990.

⁷Дело је радио у три верзије, основна је била на "словинском" језику, илустрована цртежима од којих се за један део сматра да су дело Андрије Змајевића.

а надзор над завршавањем онога што је започео преузесо је његов братак Вицко.

Вицко Змајевић је завршио као и његов стриц Андрија Пропагандин завод у Риму и стекао докторат из филозофије и теологије. Био је опат св. Ђорђа од 1695. до 1701, када је постао Барски надбискуп. 1713. постао је задарски надбискуп.

У палати Змајевић живео је и Матија Змајевић (1680-1735) син Крила Змајевића, Андријиног брата, чувени морепловац и руски адмирал.⁸ Гроф Толстој, који је у Перасту боравио 1698, помиње у свом дневнику да је био угошћен у палати Змајевић. Тада створено познанство утицало је касније у великој мери на живот Матије Змајевића.

Палата је највероватније напуштена после смрти Матијине жене Агнезе, 1761. године. Претпоставља се да је велика Змајевићева библиотека страдала у пожару куће Буровић 1806. године.⁹ Нема више података, од краја XVIII века, о наследницима и о томе ко је живео у палати Змајевић. Зна се само да је са палате 1876. скинут кров и да је тада почело њено нагло пропадање.¹⁰

Палата Змајевић помиње се у делима Павла Буторца, а у *Змајевићима* из 1928, и *Културној повијести града Пераста* је детаљније описана. У Годишњаку поморског музеја из 1987-1988. у тексту дон Грације Брајковића и групе аутора налази се и опис палате, маузолеја и звоника Змајевића. Палата је описана и у тексту дон Ника Луковића *На румеинама дворца Змајевића*, у часопису Стварање 4/1952. Општински (сада Регионални) Завод за заштиту споменика културе из Котора израдио је 1983. године техничку документацију постојећег стања палате.¹¹

Од старих фотографија значајна је једна из 1909. где се јасно види горњи врт Змајевића и граница имања, али је у то време палата већ без крова (слика 2).

⁸ О животу Матије Змајевића су писали Павао Буторац, дон Грација Брајковић, др. Милош Милошевић и други.

⁹ Матија је имао три ћерке, две су живеле у доминиканском самостану св. Павла у Котору, а трећа је после удаје за конта Буровића прешла да живи у Херцег Новом.

¹⁰ 1965. године палата постаје друштвена имовина, а затим власништво Филолошког факултета из Београда. 2001. палата прелази у приватно власништво и целина палате, звоника и цркве се дефинитивно и функционално разбија.

¹¹ Овом приликом захваљујем се Регионалном заводу за заштиту споменика културе Котор који ми је уступио поменуту документацију. Техничка документација Завода ми је служила као полазна основа у истраживању.

На Коронелијевом плану Пераста из 1687. године препознаје се прочеље палате Змајевић, са прилазним степеништем и задњим вртом (слика 1). Од каснијих планова може да се издвоји аустријски катастарски план са краја деветнаестог века. Сачувани су и акварели аустријског капетана Каачаја из прве половине XIX века, на којима је приказана и палата.¹²

Опис комплекса

Комплекс палате Змајевић са капелом и звоником доминира северозападним делом Пераста. Комплексу се са мора прилази узаном и стрмом улицом Стилчића, једном од најважнијих утврђених улица у Перасту, бројним степеницама.¹³ Пут према палати почиње капелицом св. Крста.¹⁴ Затим се одваја једно степениште које води до главног улаза у палату и врт, док се улица наставља према звонику и капели. На отприлике пола пута, уз степениште, на каменом подесту налази се велики камени крст са Христовим монограмом.¹⁵ Комплекс је некада имао осим са доње и са горње стране палате велики врт који се протезао до Спиле (једног од ретких извора слатке воде, на одсеку стene). Данас је ова целина подељена магистралним путем Котор - Рисан, тако да је горњи део врта остал одсечен од палате и комплекс се више не доживљава као јединствена целина. Капела посвећена Госпи од Розарија и звоник на њеној северозападној страни чине мању целину у оквиру комплекса и налазе се на издигнутој тераси ојачаној јаким зидом.

¹² Цвито Фисковић, Бока Которска у акварелima Федора Каачаја из прве половине 19. столећа, Споменик САНУ СХХVII, Београд 1986, 224,225

¹³ Постоји неколико тумачења за назив улице која од капеле св. Крста води до звоника и цркве Госпе од Розарија, један од назива је улица Стилчића. Види, П.Буторац, н. д. 119

¹⁴ Капела св. Крста саграђена је у XVII веку. Њен положај је карактеристичан, јер се на почетку поједињих, важнијих улица у Перасту налази или капела или неки знак као што је крст од камена или кугла. Ова капела је вероватно имала у почетку другачији изглед што се види по слогу камена на главној фасади. У капелици се налази камени крст. Кров је двоводни са преслицем за звоно.

¹⁵ "Буторац даје објашњење за положај овог крста и капелице св.Крста везујући их за црквена приказања која су у Перасту напуштена током XIX века. "Камени овиск и простирали подиј испред капелице на Почиљуту, као и овај мањи испред Бронзине капелине, крај великих камених крижева, сигурно су служили за ова драматска приказивања. Лако да се до положаја испред куће Шировића, где је други камени криж у улици Ружарија, развијала поворка на спомен Кристова узлаза на Калварију." Буторац, науч. дјело, 350

Црква Госпе од Розарија

Андреја Змајевић је цркву Госпе од Розарија подигао као свој маузолеј 1678., што се види на зидном натпису. Цркви се прилази преко терасе, кроз звоник или степеништем улице Ступчића.¹⁶ Такође, могућ је прилаз и из горњег врта палате, кроз портал изнад кога се налази уклесан надбискупски крст. Црква има правоугаону основу са квадратном апсидом, која је делом на стени. На фасадама се препознају стилске карактеристике и ренесансне и барока, као и на палати и на звонику (*чртеж 11*). Монументални барокни портал на западној фасади, по одређеним елементима може се довести у везу са лођом звоника катедrale св. Тријпута у Котору из 1680. године. Истакнут преломљени тимпанон, типичне профилације каква се налази и на другим порталима у Перасту постављен је изнад архитрава са натписом ANDREAS ZMAIEVICH ARCHIEP. ANTIV. Архитравну греду носе полуустубови са капителима сличним дорским, док њихову базу чине издигнути постаменти са исклесаним грбовима породице Змајевић, крилати змај изнад два прекрштена пера.¹⁷ И унутар тимпанона је надбискупски грб Андрије Змајевића. Простор између грба и унутрашњих ивица тимпанона испуњен је стилизованом декорацијом са мотивима подводног света. Изнад портала налази се розета са осам латиця, богато декорисана у плитком рельефу мотивима цвећа барокне стилизације и ренесансних гирланди и кима. Ренесансни зупчасти кровни венац у слемену се завршава акротеријумом у облику кугле. На бочним фасадама налазе се по два узана, полукружно завршена прозора.

Улазна врата цркве су дрвена и полукружно завршена. У унутрашњости, сводови наоса и апсиде су преломљени. Под је изведен од камених плоча различитих величина.¹⁸ У наосу су то мале плоче у шах шеми наизменично постављених црвенкастих и белих плоча. Под апсиде је сличан или су плоче веће. У центру главног пода налази се гробница Андрије Змајевића. Плоча садржи надбискупски грб Андрије Змајевића и изведена је од мермера различитих боја. Олтар је у барокном стилу, од мермера.¹⁹

¹⁶На тераси се види да је закошени део зида додат, на основу датља венца. Некадашњи зид је ишао уз јужни зид цркве.

¹⁷ Породица Змајевић припадала је казади Перосић чији су симбол два прекрштена пера.

¹⁸ Овакве плоче биле су и у палати и у звонику, а димензије су 7,5-7,5 см, 16/16 цм и 30/30 цм.

¹⁹ Сматра се да је слику за олтар (са темом Госпе од Розарија) радио Трипо Кокола.

Звоник

Звоник се налази између цркве и палате и његова западна фасада је у равни зиду терасе (платоа испред цркве). Овај зид функционално и визуелно обједињује комплекс, протежући се од цркве до јужне фасаде палате. Звоник је профилисаним венцима рашиљен на приземље, три спрата, отворену ложу за звона и кров. До главног улаза долази се из улице Стипчића стрмим степеништем постављеним уз зид терасе (имажи I, 5.6. II).

Приземље звоника је правоугаоне основе, са главним улазом на западној фасади и споредним, јужним, којем се пристази са терасе. Изнад венца приземља долази до закошења и својења правоугаоне основе на осмоугаону, тако да су стране осмоугла неједнаке.²⁰ Први спрат има по један узан, издужен, полукружно завршен прозор са три стране, док су са северне стране врата која воде у унутрашњост звоника. Судећи по сачуваним каменим конзолицама и остатцима дрвене конструкције за ношење звона, таванице у звонику су биле дрвене и највероватније повезане дрвеним степеништем. Само је између приземља и горњих спратова звоника крстasti свод, изведен од сиге.

На другом спрату овални барокни прозори постављени су вертикално за разлику од њиховог уобичајеног хоризонталног положаја у стамбеној и црквеној архитектури. Идентични прозори налазе се на цркви Госпе од Кармена у Перасту. На трећем спрату налазе се издужени, профилисани, полукружно завршени прозори који по облику одговарају прозорима на звонику св. Николе у Перасту.²¹ Ложа за звона је необично изведена, има у же стране осмоугла пуне, док су шире стране отворене у облику бифора са двојним стубићима у средини, а полукружни луци бифора ломе се на прелазу од равни отвора ка закошеним деловима звоника. Кров звоника зидан је од камена и у доњем делу декорисан волутама и стилизованим школјкама, а завршен акротеријумом у облику кугле (имаж II).

Различити подеони венци, пажљиво распоређени, али и прозори на звонику, везани за различите објекте и необично употребљени, говоре о способности градитеља за уклапање елемената које је имао на

²⁰ Приземље и I спрат одвојени су јако напуштеним подеоним венцем, карактеристичним за фортификациону архитектуру. Венци слични овом налазе се на подздима платоа и палате, и то један од елемената који обједињује архитектуру комплекса.

²¹ Детаљнијом упоредном анализом архитектуре Пераста могло би се доћи до занимљивих закључака везаних за начин на који се градију, набавку материјала, комбинацију елемената.

располагању са осећајем за хармонију и пропорције. Из натписа на западној фасади звоника може се закључити да је Андрија започео, а Вицко Змајевић завршио градњу звоника.²² Могуће је да је прекид у градњи настало на нивоу ложе за звона јер се изнад венца трећег спрата примећује употреба друге врсте камена и већих блокова.

Врт

У каторском катастру је забележено у другој половини деветнаестог века да имање наследника архиепископа Вицка Змајевића чине рушевина, врт, црква, паšњак и вода. Рушевина се свакако односи на палату, цркву на цркву Госпе од Розарија, а паšњак на већ тада запуштен горњи врт (слика 2). Иза палате, на месту где је сада магистрала, налазио се велики резервоар за воду, у катастру означен као вода. Како су све важније улице у граду биле утврђене јер град није имао утврђене зидине, тако су и имања у Перасту била ограђена високим зидовима. Оградни зид врта Змајевића била је сухомеђа на стени чији је велики део очуван и испод и изнад магистрале (слика 5). Између два кршевита дела данас се виде остаци некадашњих међа, стаза, питомих биљака. Горња граница врта би могла бити Спила, тајанствено место, сталин извор слатке воде на стени (слика 6). Ова вода, по казивању Пераштана, спровођена је до саме палате. Уз палату, са зајиће стране и уз сам јужни зид налазиле су се јаже, отворени резервоари за воду где се скупљала кишница која се могла користити за наводњавање околних вртова. Врт Змајевића био је ureђен по барокној концепцији, што потврђује и Коронелијев план Пераста (слика 1). Познато је да је Коронелијев план израдио према извештају, али начин на који је врт приказао, као заокружену и ureђену целину (јединствену уз врт св. Антуна), сведочи о ureђености, о некадашњем изгледу и значају овог врта. На жалост, данас се врт не доживљава као целина, јер је горњи његов део грубо одсечен од палате провлачењем магистралног пута који је нарушио у великој мери и непосредну околину палате, јер су приликом минирања разрушене некадашње међе и степеништа. Тако се некадашњи савршен склад између грађеног и природног данас само наслућује.

²²Натпис на западној фасади звоника (преузето из П.Буторац, н. д. 417): ANDREAS ZMAJEVICH ARCH ANTIBARENSIS PRIMAS ... AN MDC ... NO CAMPANARIVM ... REINCEPIT PIETAS PATRII PERFECIT AMOR NEPOTIS AC HAEREDIS VINCT .. ZMAJEVICH PHILAC SAC THEOL. DOC. ABB. S. GEORG. AN MDC ... NO

Опис палате

Палата се налази у средишту имања, на стенама. На јужној страни уз палату је стрма провалија изнад које се окомито уздижу стене уклопљене у зид терасе звоника и цркве. Уз северни зид палате налази се једна просторија основе трапезоидног облика која је такође ослоњена на стене, док се део према мору налази изнад удублјења у стени, тзв. "пећине". Срасла са тереном, као да израста из стена, палата је грађена од локалног камена. Избачени део, према мору, нижи је за један спрат од задњег дела палате и завршавао се вероватно кровном терасом. Издужени, задњи део палате окренут према брду, завршавао се једноводним кровом. Подножје овог задњег дела чине веома јаки и високи подзиди тераса. Велике висинске разлике проузроковане градњом на литици савлађују се вешто решеним, по концепцији барокним спољним степеништем, које представља и важан архитектонски мотив палате.

Палата у време Андрије Змајевића

После полукружно завршеног, наткривеног, барокног улазног портала са Христовим монограмом, степениште "разведено на троје"²³ води до главног улаза у палату и до доњег врта. Централни крак степеништа, чији се степеници сужавају према врху (барокни принцип), води до нивоа одакле се један крак, са профилисаним степеницима, пење према главном улазу а други води до доњег врта.²⁴ Доњи врт је ограничен са источне стране, према палати, стенама, а испод прочеља палате постоји једно удублјење у стени – "пећина", у коју се може ући из врта. У дну пећине налазе се остаци олтара зиданог опеком, а њена десна страна делом је зидана.²⁵ Степенишни крак који води до улаза у палату постављен је изнад ове пећине. Степениште се после главног улаза наставља према улазу у северно крило палате. Ово изузетно степениште, изграђено на неприступачном стеновитом терену, изнад пећине, очаравало је посетиоце толико да су палату називали дворцем.

Кроз једноставан главни улаз, постављен у осу пећине, улази се у засведено предворје. У једном углу предворја налази се отвор бистијерне. Бочни зидови имају по један прозор, с тим што је онај на северној страни зазидан и претворен у отвор за пушкарницу. На унутрашњој страни зида прочеља налазе се две нише (једна је са пушкарницом), које су вероватно

²³ П. Буторац, нав. дјело, 423

²⁴ Степениште је у великој мери уништено и разрушено у време I светског рата, када су Аустријанци искористили степенике за прављење прилаза санаторијуму за болеснике од туберкулозе. Види, П.Буторац, нав. дјело, 118, 423 - 424.

²⁵ Овај зид представља северни зид велике бистијерне.

служиле као полица и умиваоник. Читава ова организација подсећа веома на организацију дубровачких палата.²⁶ Предворје има укупна мању површину од следећих спратова и његов задњи зид ослоњен је на стену (чртеж 2). Централно постављено камено степениште, у стени, сличне профилације као степениште које води до главног улаза, води до улаза у једну издужену засведену подрумску просторију и овај улаз је на нижем нивоу од осталог дела I спрата. "Подрум" је уклесан у стену, у обради пода и задњег зида стеновит терен је искоришћен у највећој мери, док је свод изведен од камена. Уз високо постављен бочни прозор са решеткама налази се пушкарница, док су три прозора окренута ка мору зазидана. Испред ових зазиданих прозора је зид подзида терасе горњег спрата, на удаљености отприлике 1,50 м, који у висини прозора подрума има мале окулусе (пушкарнице?). Овакав један окулус се налази и на јужном зиду подзида. Поставља се питање која је функција окулуса пошто нема остатака некаквог улаза у ову могућу просторију (чртеж 3).

Под првог спрата истуреног дела палате је једним делом на стени и то је нижи део, према подруму, и другим делом изнад свода приземља. Ова просторија има по један прозор бочно и два на предњој страни и тај се распоред наставља кроз све следеће спратове. На свим спратовима сачуване су и конзолице које су носиле међуспратну конструкцију, као и правилно распоређене пушкарнице између или испод прозора. Скоро сви прозори палате карактеристични су по клупама узиданим у парапет.²⁷ Посебно су интересантни прозори на првом спрту истуреног дела палате јер су у простору парапета откривени остаци некадашњег пода - мале розикасте и беле плоче наизменично постављене у шах поретку. У углу ове дворане остаци малтера указују на затворено дрвено једнокрако степениште прислоњено уз јужни зид. На источном зиду, на свим спратовима, јасно се уочавају накнадно убачена врата, а изнад врата на последњем спрту налази се надвратни растеретни лук од плочастог камена чији кључни камен представља конзола облика прамца брода (још једна таква конзола налази се у лапидаријуму на Госпи од Шкрлјела).²⁸

²⁶ Види, Душко Живановић, *Дубровачке куће и палате*, Београд, Српска Академија наука и уметности, 2000. Посебно део о дубровачким палатама са предворјем, двораницом и двораном.

²⁷На прозорима постављеним у време Андрије Змајевића, ове клупе имају фине профилисана седишта.

²⁸Овај спрат нема конзолице већ су бордунали налегали на бочне зидове, а једна средишња греда на поменуте конзоле у облику прамца брода. Преко ових греда биле су постављене греде паралелно прочељу, а преко греда даске и изнад једна врата терада дебљине 15 цм.

По одређеним остатима претпоставља се да се део палате према мору завршавао кровном терасом са балустрадама.²⁹

У северно крило, које је од прочеља палате више за две спратне висине (ако рачунамо и пећину са бистијерном, три), улазило се са спољне стране преко великог броја степеника пролазећи поред главног улаза. Улаз у северно крило има на надвратнику натпис XPUS NOBISCVM STATE што означава улазну дворану, судећи по истом оваквом натпису који се налази и на улазу у свечану дворану палате Висковић. По причама Пераштана очувало се мишљење да је кроз овај улаз улазио народ, да би се поклонио бискупу и продужно ка горњем врту преко степеништа које води из ове дворане до задњег улаза. "Бискупски престо", необична клупа исклесана у стени, налази се у улу ове просторије.

Уз северни зид дворане, који је до нивоа првог спрата зидан као фасадни, налази се једна мала приземна просторија основе трапезоидног облика за коју се сматра да је у време Андрије Змајевића служила као кухиња.

Из улазне дворане, кроз накнадно убачена врата у јужном зиду, улази се у свечану дворану, кућну капелу. Сама основа ове просторије има распоред капеле. Са три стране налазе се врата, док је на источној ниши са полукружним сводом, олтарским простором. То је распоред који је направио Андрија Змајевић. Читава ова просторија била је осликана. Осликање палате је као што сам поменула највероватније било поверено перашком сликару Трипу Кокољи.³⁰ У ниши, олтарском простору, било је насликано двоје мученика, светац и светица. Зидови су били осликани по угледу на Веронезово сликарство: између насликаних полуствубова и балустрада били су приказани "најлепши призори Млетака."³¹ На

²⁹ Део палате према мору завршава се хоризонталним венцем, на чијој се горњој површини запажају плитка кружна удубљења на правилним размацима. На фасадном зиду задњег дела палате, изнад овог венча, удубљења у зиду могла би одговарати некадашњем положају ограде. На основу ових остатака може се претпоставити да је изнад последњег спрата истуреног дела била тераса и да је имала ограду са балустрадама. У писаним изворима се не помиње ни тераса ни ограда, а на Каракајевим акварелима изгледа као да је на том месту постојво кров. Буторац помиње забатни зид изнад кровног венча на Бискупiji, П. Буторац, и. д. 428

³⁰ За Трипа Кокољу се са сигурношћу не може тврдити где се школовао, да ли у Риму или Венецији, с обзиром на везе Пераста са Венецијом, али и Андрије Змајевића са Римом. Сликарство Трипа Кокоље на Госпи од Шкрпјела везано је за Андријин Љетопис црквени, а свакако је и тему осликања палате одредио Андрија Змајевић.

³¹ "Занимљиво је упоредити ово сликарство са сликарством у Паладијевој вили Барбаро у Тревизу.

западном зиду се виде, због влаге и незаштићености веома избледели, балустери, црква и звоник. На доњем делу источног зида насликане су подне ружичасте и беле плоче у распореду шах поља.³² Из ове капеле у западно крило воде најдекоративније обрађена врата палате, а ипак са оквиром састављеним од сполија, неправилно уклоњених, чија је профилација иста као на цркви Госпе од Кармена. Врата из кућне капеле воде и у отворену засведену лођу. Свод је био осликан вероватно по узору на дубровачке лође, а данас се виде остаци овог сликарства, један пут, змај, декоративни елементи у симетричном распореду. Из лође се пружа поглед на Вериге, св. Недељу и излаз из залива, а њени лучни отвори воде на терасу.

За прелазак из приземља палате на први спрат, користило се степениште у делу према мору и камено степениште изнад кућне капеле. Овај спрат има врата према врту и поновљен распоред врата која воде из централне просторије ка криптома (*цртеж 5*). Као и на истуреном делу палате, и на зидовима крила налазимо пушкарнице, али другачијег типа. Према мору, то су скривене пушкарнице које се веома тешко примећују на фасади, док су у унутрашњости то пирамидални отвори покривени једним слојем малтера.

На другом спрату, организација палате се донекле мења. Овај спрат је имао значајну функцију јер двоја врата воде на велику кровну терасу а јужно крило има мали ренесансни балкон и по два прозора и на западном и на источном зиду. На балкону се налазе једини балустери на фасади, иако има доста назнака да их је можда било и на кровној тераси. На овај спрат, као и на поткровље водило је веома стрмо дрвено степениште, постављено уз северни зид палате (*цртеж 6*).

Поткровље је орентисано према брду, а распоред отвора је такав да сваком делу палате одговара по један кружно завршен ренесансни прозор између две пушкарнице, док су на југонистоку врата (као она на звонику) водила на кулу стражару са пушкарницама.

Натписи

Као што је већ поменуто, Андрија Змајевић је сакупљао старе латинске и грчке натписе и доносио их, нарочито из Рисна у Пераст. На прочељу палате, поред централног улаза, налазимо један римски ципус

³² Овај податак може нешто да говори и о подовима најсвечанијих просторија у палати, јер такве подове налазимо и у звонику и у капели, али и у парапету неких прозора палате.

уграђен у зид фасаде. У предворју, у луковима испод свода налазе се нише у које су некада биле, по сведочењу Пераштана, постављене сполије.³³

На прозорским оквирима првог и другог спрата дела палате према мору, уклесани су натписи на латинском језику (слика 3). Њихов положај је такав да се могу читати из доњег врта и током крстања спољашњим степеништем према северном крилу. На сваком прозору натписи на натпрозорнику и потпрозорнику чине пар, а сваки пар садржи неку моралну поуку: NIMIVM FVGITO – PARVO GAVDET (Што је првише избегавај - Маленоме се радуј), TEMPORI CEDE – PRINCIPIS OBSTA (Попусти пред временом - Почекима се усротиви), ACCIPIENS REDDE – HABENS GRATIFICAR (Примајући даје - Имајући захваљује).³⁴ На улазу у северно крило, на надвратнику, налази се натпис XPUS NOBISCVM STATE који се може наћи и на другим перашким палатама као на улазу у велику дворану палате Висковић.

Изнад прозора II спрата прочеља Андрија Змајевић је између две розете поставио натпис:

A M D G
ANDREAS ZMAJEVICH
PHIL AC SAC THEOL
DOCTOR ET MAGISTER
SCTI GEROGII ABBAS
EXTVXITA
DNI MDCLXIV³⁵

Изнад натписа је грб Змајевића.

Хронологија градње

Централна организација споља са избаченим прочељем са породичним грбом и натписом, израстање палате из стена, са пећинама и литицама, као и изузетно барокно степениште, остављају утисак као да је палата настала у једном даху, по барокној концепцији. У унутрашњости, и поред главне централне осе, ова палата нема јединствену концепцију јер је сукцесивно грађена, у фазама. Проучавањем палате, начина зидања, остатака отвора, дошло се до закључка да је грађена у неколико фаза,

³³ Буторац помиње да су се на фасади налазили стари римски натписи, али не наводи њихов положај, П. Буторац, нав. дјело. 424

³⁴ Преводи су преузети из књиге Павла Буторца *Културна поеност града Пераста*, 424, а за превод натписа ACCIPIENS REDDE – HABENS GRATIFICAR, захвалност дuguјем дон Антону Белану.

³⁵ П. Буторац, нав. дјело. 423

али да са сигурношћу можемо издвојити три. Ове фазе подразумевају не само дограђивање већ и промене намена одређених делова палате. Од одбрамбене куле, преко куће до раскошне палате, са трансформацијама капела.

I фаза (скице 1, 4, 5)

Најстарији делови палате су онај према мору и мања приземна просторија трапезондне основе уз северни зид палате. То су баш они делови за које се у литератури каже да су последњи настали.

На основу начина зидања, остатака зазиданих отвора и трагова двоводног крова на источном зиду дела палате према мору, закључујемо да овај истурени део палате представља најстарију фазу њене изградње.²⁶ Тако је део палате према мору првобитно био самосталан објекат квадратне основе величине приближно 6/6 м. Био је подигнут на стени, на неприступачном терену, изнад поменуте пећине. У дну ове пећине, дубине 3,5 и висине 2,90 м, налази се остатак олтара што указује на некадашњу капелу у стени.²⁷ Изнад капеле, овај објекат је имао приземље, два спрата и поткровље. На свим спратовима виде се систематизовано распоређене пушкарнице између или испод прозора, а на последњем спрату и већи отвори са окулусима на фасади, по један на јужној и северној страни и два на источкој, вероватно за одређену врсту топова.²⁸ Окулуси и пушкарнице на источном зиду су у каснијим преградњама зазидани. Кућа је имала двоводан кров. Спратне висине првобитне куле разликовале су се од оних које данас можемо да уочимо (које су последица ујединачавања спратних висина старијих и новијих делова палате после дограмњи). Ова кућа је имала велику бистијерну испод приземља, а повезана је и са поменутом правоугаоном засведеном просторијом у стени.²⁹ Пошто је улаз у ову просторију на нижем нивоу од осталог дела првог спрата и камено степениште води до тог нивоа, могуће је да је степениште било првобитно намењено улазу у засведену просторију, а не на I спрат, односно да је “подрум” старији од куле и да је вероватно каснијим адаптацијама куле прилагођен стамбеној намени. Осим тога, свод подрума је изведен од

²⁶ То је најстарија фаза која се може јасно издвојити.

²⁷ У досадашњим изворима нема помена ове капеле.

²⁸ На овом, последњем спрату, прозори су накнадно убачени, подигнути за два реда камена. Ови прозори су новијег типа, са профилисаним оквиром, налазимо их на крилима палате и на последњем спрату куле (последња фаза палате), па не можемо са сигурношћу тврдити какви су пре њих на тим местима стајали.

²⁹ По положају, облику и начину грађења засврена просторија је имала одбрамбену улогу у тој најстаријој фази.

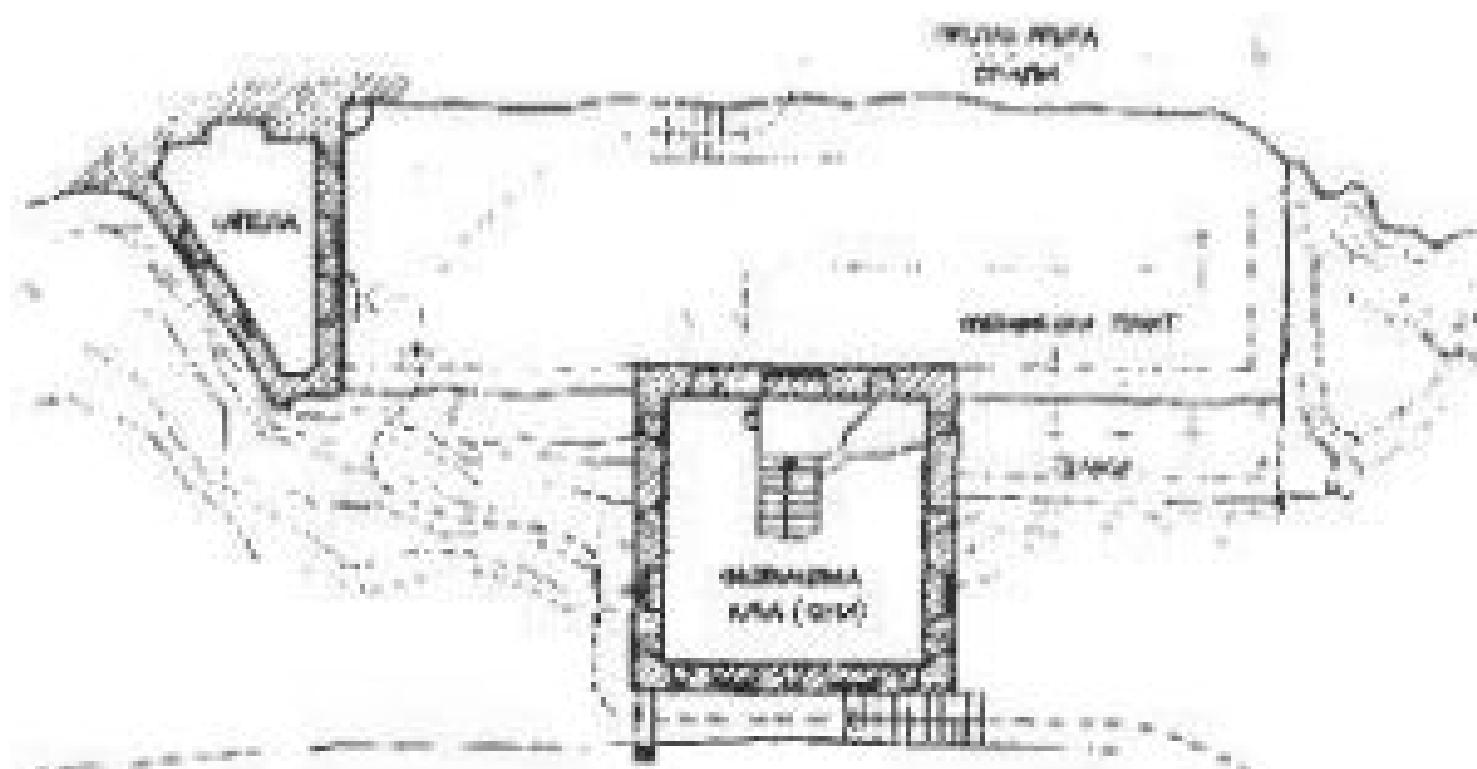

схема 1. Перша фаза - основа.

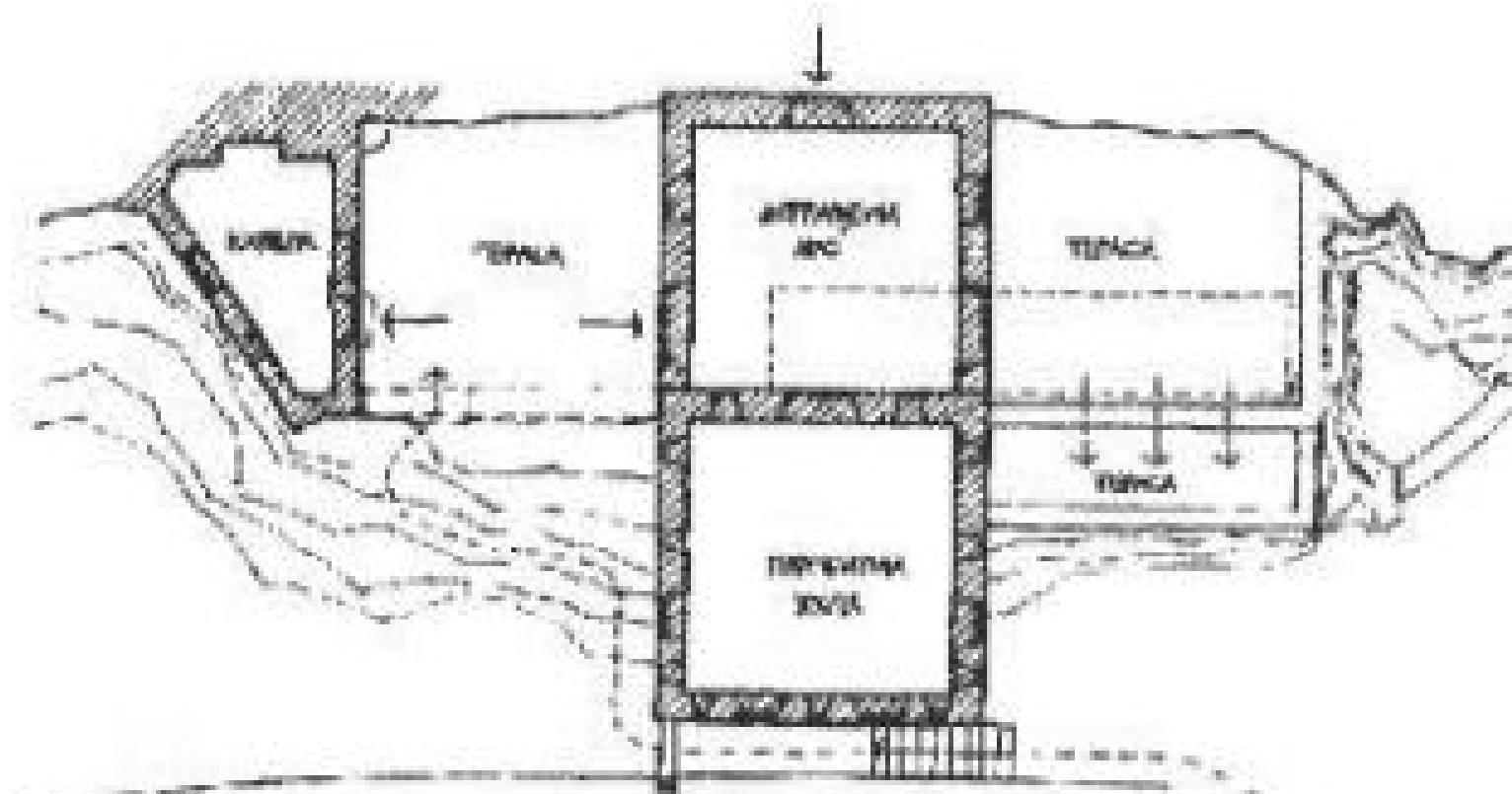

схема 2. Друга фаза - основа.

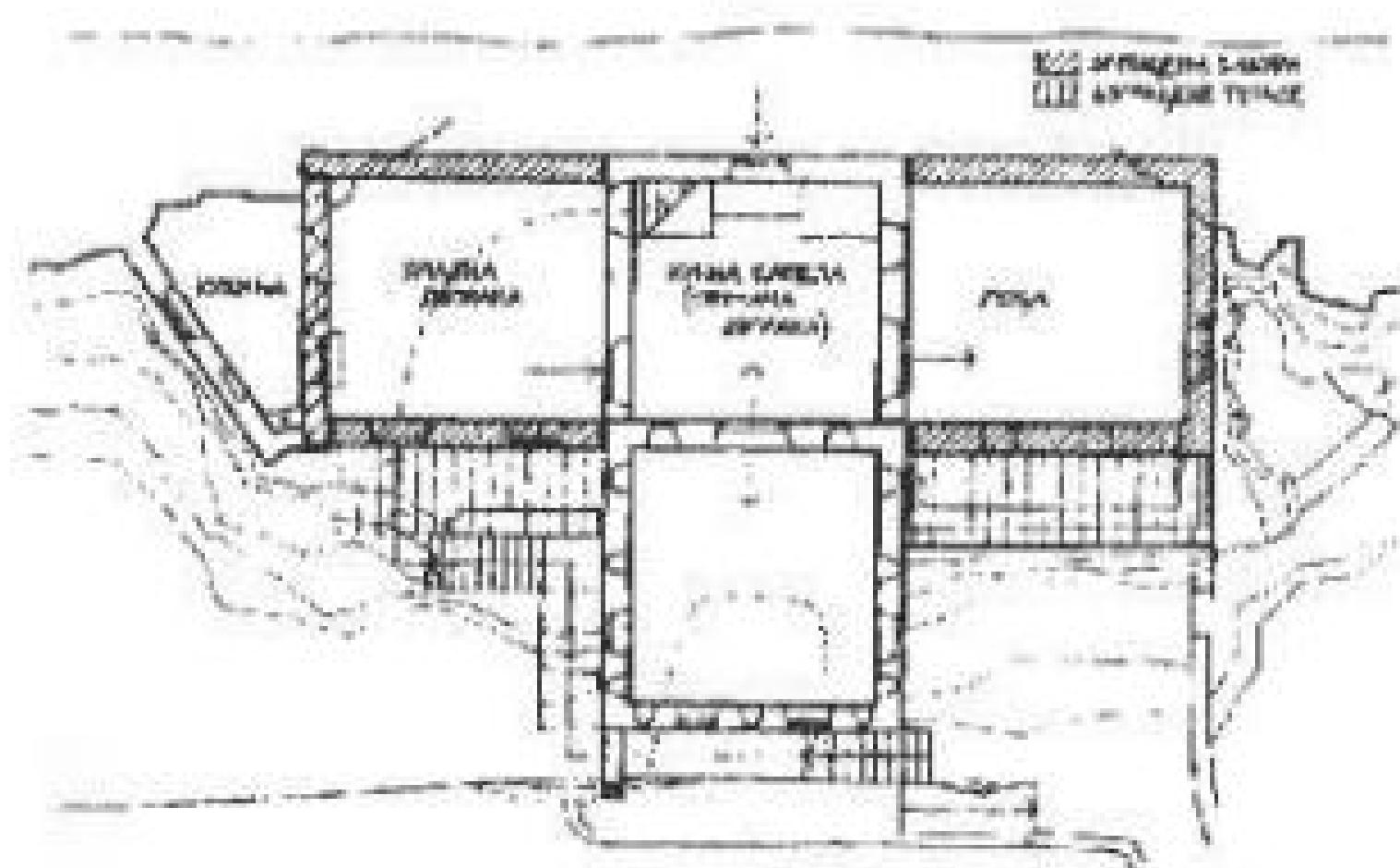
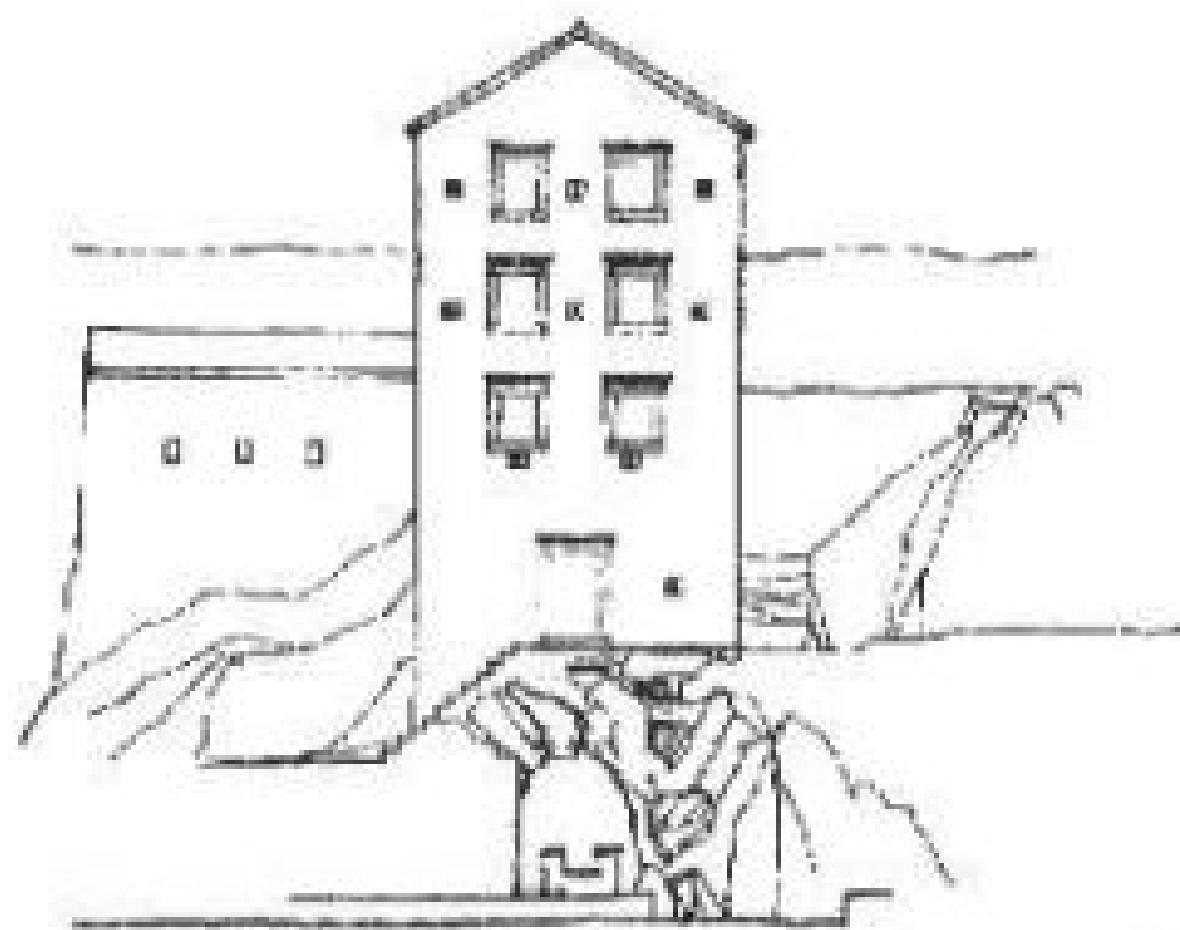
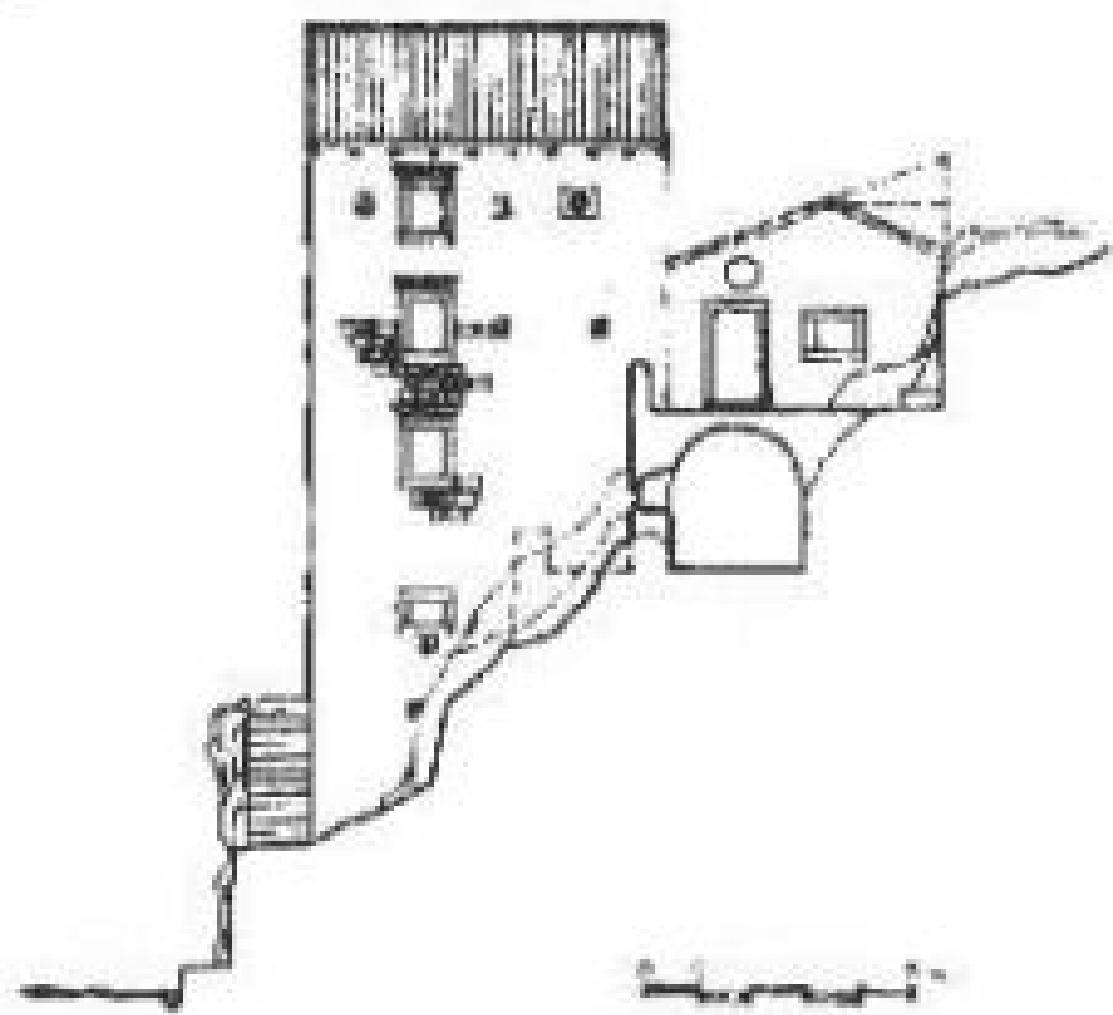

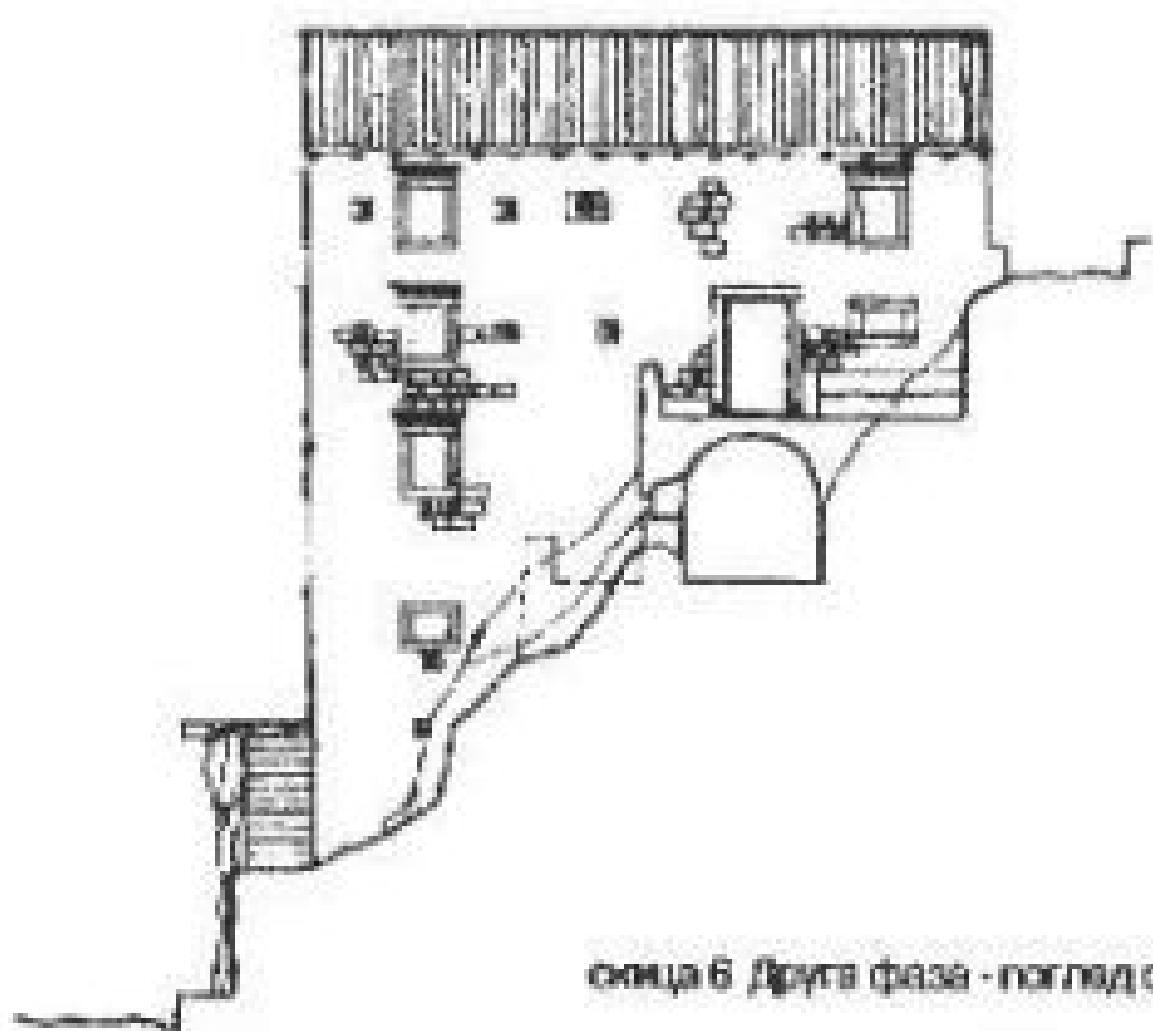
схема 3. Третя фаза - основа.

слица 4. Прва фаза
изглед према мору

слица 5. Прва фаза
изглед са југостока

слица 6. Друга фаза - поглед са југомстоха

камена за разлику од свих осталих сводова у палати и звонику. Изнад свода, у приземљу палате (у лођи и кућној капели), налазимо остатке зидова и пода од набијене земље. Све ово упућује на закључак да би та засведенна просторија могла претходити изградњи палате и да је имала фортификационни карактер.

Градња на неприступачном терену, систематизоване пушкарнице, велика бистијерна и веза са добро бранњеном, изолованом засведеном просторијом наводе на закључак да је део палате према мору некада био одбрамбена кула која је могла имати и стамбену функцију.

Просторија уз северни зид палате је трапецијдног, неправилног облика и има на источној страни нишу у стени. На њеном јужном зиду (северни зид палате), који је једним делом стена, виде се остатци улазних врата са кружним отвором за розету и прозор. Ови елементи указују на могућност да је и ово некада била капелица. Капелица има неправилан облик условљен у великој мери тереном, али је претрпела и неке измене на шта указују и остатци једног зида уз садашњи источни зид, као и велики прозор на северном зиду који је из каснијег времена. Фасадни зидови капелице су пажљиво зидани.

Простор испред капелице, на јужној страни, јесте тераса на природном терену и прилазило јој се стазом која је водила поред куле. Овај пут који повезује капелу у стени и стару капелу, настављао се вероватно до Сплите.

II фаза (скице 2, б)

На основу начина зидања, остатака зазиданих отвора на зидовима који деле централни део палате од крила, узидане кровне конзоле (која је носила камени олук) на споју дела палате према мору и јужног крила, закључујемо да другу фазу изградње палате представља доградња куле, њен продужетак према брду. Истовремено се формира једна отворена, поплочана тераса између старе капеле и палате. Тераса је била ограничена према брду стеном, док је напред била отворена према мору. Могуће је да у овом периоду та стара капела губи култну функцију. На северном и јужном зиду дограђеног дела данас се запажају зазидана врата и прозори који спаљају у ову фазу. Кућа и у тој фази има двоводан кров. Могуће је да се већ тада изједначавају спратне висине између дограђеног и старог дела. Ово је вероватно период после перашког боја, а сигурно пре Андрије Змајевића, тј. пре 1664. године.⁴⁰

⁴⁰ Зна се да је у време перашког боја било 9 кула у Перасту и да је једна била кула Змајевића или Херцеговића. Најстарија фаза палате Змајевић, одбрамбена кула, могла би бити баш та кула Змајевића. У том случају би друга фаза градње се могла десити између 1654. и 1664. Ако се прихвати тврђња да је кула Змајевић кућа испод капеле Госпе од Розарија онда је у време перашког боја палата Змајевић већ могла бити у II фази.

III фаза (скица 3)

У трећу фазу спада проширење палате крилима и обједињавање старијих делова палате у јединствену целину. Северно крило спаја палату и стару капелицу и затвара терасу. Прилаз овом северном крилу остварује се преко низа степеница. Капелица постаје кухиња, а тераса свечана дворана. Формира се кућна капела у централној просторији палате. Такође, отварају се врата и формира степениште које води из улазне дворане у задњи врт. У приземљу јужног крила гради се лођа са лучним отворима и сводом, а у делу према мору свод предворја. Повећава се висина централног дела палате и формира тераса на истуреном делу према мору. Уједначавају се висине спратова.⁴¹ Зазиђују се неки отвори из друге фазе док се неки претварају у нише. Отварају се нова врата која спајају крила палате, урезују се натписи на натпрозорнике и потпрозорнике и уграђују сполије, највероватније из Рисна, у фасадни зид. На прочеље Андрија Змајевић поставља породични грб и натпис који указје на 1664. годину као годину изградње палате. Овим доградњама палата не само да добија монументални изглед већ и целовитост као да је изграђена у једном даху. У ово време се граде и терасе испред лође и испред северног крила. Зидање терасе и подзида испред лође је довело до зазиђивања прозора засведене просторије.

Касније, услед опасности од Турака (Рисан су освојили Венецијанци 1687), неки прозори палате, нарочито на северној страни, зазиђују се и претварају у пушкарнице.

Сукцесивно грађење објашњава необичну организацију палате из времена Андрије Змајевића, велики број фасадних зidova и зазиданих прозора и врата у унутрашњости палате. На објашњење организације палате из времена Андрије Змајевића може утицати и подatak да су Змајевићи имали и кућу на обали.

Значај палате Змајевић

Данас је палата Змајевић у рушевинама, јединство тешко извучених вртова из крша и палате уништено је провлачењем магистралног пута Котор Рисан. Доминантан положај палате изгубио се градњом на суседним парцелама, према Рисну потпуним мењањем карактеристика пејзажа, а према Котору доградњама.

⁴¹ Прво је грађено северно крило, а затим јужно, а по изградњи јужног крила изједначене су висине. На то указују два реда конзолица које су носиле међуспратну конструкцију на источном зиду северног крила и централног дела палате.

Ипак, и у тако рушевном стању, са уништеном непосредном везом са околним вртовима, палата Змајевић и даље својом архитектуром снажно утиче на формирање слике града и на идентитет Пераста. У досадашњим изворима највише се помиње значај палате због људи који су је градили и у њој живели: Андрије, Вицка и Матије Змајевића. Овим истраживањем откривене су неке особености ове палате које у великој мери повећавају њен значај. Развој палате у неколико фаза (бар три) помера почетке њеног грађења у назад и то је значајан подatak за развој Пераста. Важна одбрамбена улога палате види се кроз све фазе развоја, па тако од могућег одбрамбеног пункта и куле, можемо да пратимо, заједно са развојем палате, и развој различитих типова пушкарница, отвора за топове, кула стражара.

Осим важне одбрамбене улоге, палата је имала и неколико култних места. Капела у стени, затим могућа капела на месту касније кухинje, затим у време Андрије Змајевића кућна капела и црква Госпе од Розарија.

У унутрашњости палате сачувано је више остатаца Кокољиног сликарства него што се у досадашњим изворима сматрало. Ово сликарство значајно је као почетак илuzионистичког сликарства у Боки, али и као важан део Кокољиног сликарства који повезује сликарство Госпе од Шкрпјела и св. Ане.

Палата представља целину са звоником и капелом и та се целина и данас снажно осећа кроз њихов положај и архитектуру. Палата је грађена од локалног камена, фундирана на стенама и тај специфичан терен као и прожимање природног и грађеног чине њену архитектуру тако изузетном. Околни вртови, данас скоро потпуно уништени, чинили су нераздвојну целину са палатом, протежући се до Спиле, извора воде на стени. Спровођење ове воде до отворених јажа уз палату представља изузетно техничко решење.

Оно што је значајно за палату је да њена величанственост, и поред различитих утицаја, није резултат једног увезеног типа, већ сукцесивног грађења и вештог прилагођавања старијих објеката, њихових дogrадњи и способности градитеља за формирање једне целовите архитектуре. Као што су терен и старији објекти искоришћени у највећој мери, тако се и у детаљима често примећује да су настајали од сполија, често неправилно уклотијених или окренутих на неочекиван начин. То сведочи о способности Андрије Змајевића (и његовог архитекте, ако га је имао) да оно што је имао искористи на најбољи начин, са финим осећајем за хармонију и пропорције.

Истраживање палате Змајевић у Перасту указује на још увек велики број података за реконструкцију овог значајног споменика културе, који годинама пропада.

Katarina LISAVAC

SUMMARY

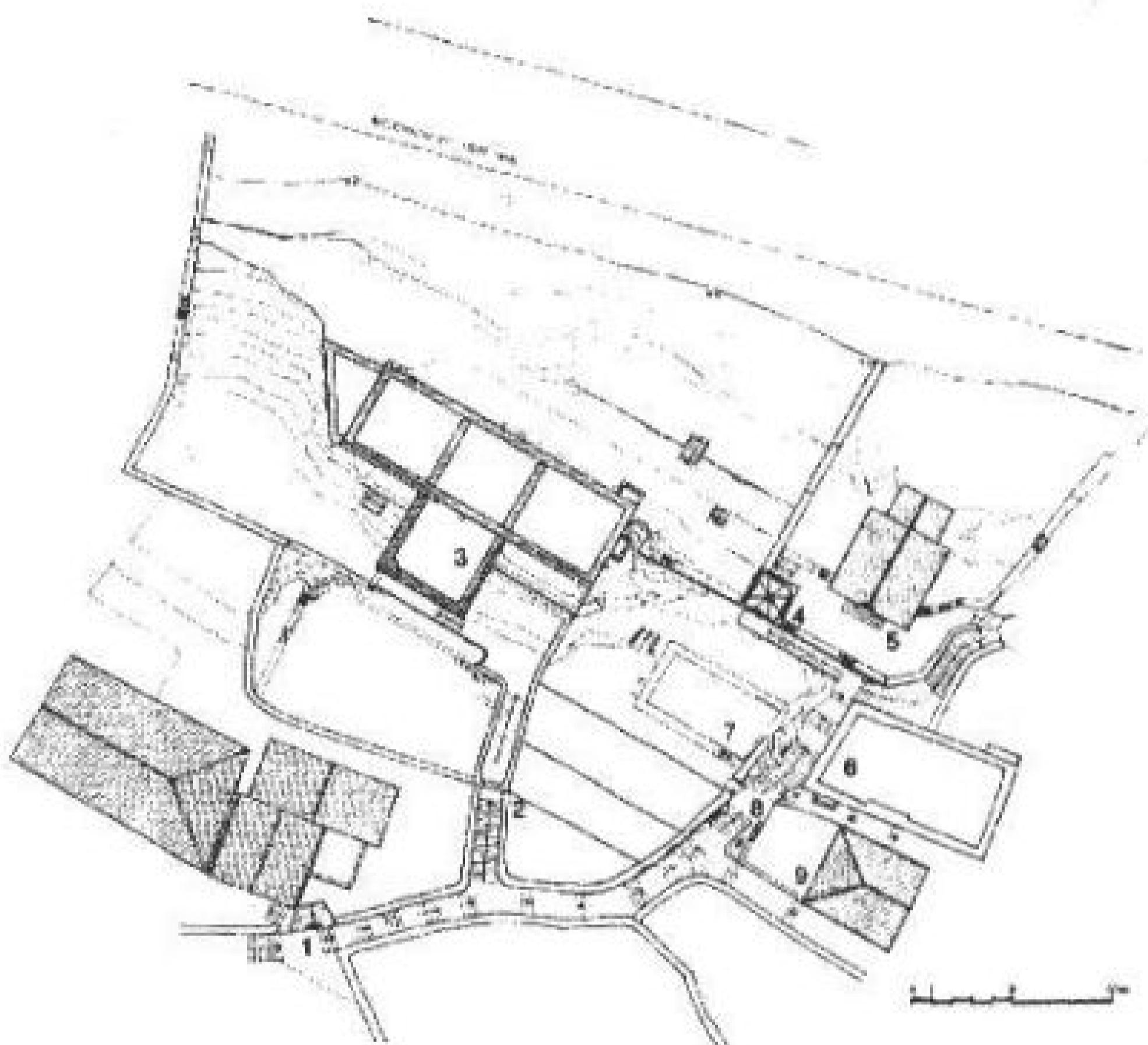
The Zmajevic palace, with the bell-tower and the church Gospa od Rozarija, although ruined, still dominates the northwest part of Perast. It owes its specific organization to its builder Andrija Zmajevic (1624 - 1694), to his education in Rome, his interests in antique culture, position in church hierarchy, contacts with the builders his contemporaries, as well as the historical circumstances that led to his spending most of the time in Perast while being the Archbishop of Bar.

Below and above the palace situated in the very heart of the vast Zmajevic property once there was the cascade baroque garden surrounded by the high walls. The garden extended to Spila, one of the rare fresh water springs, on the foot of the cliff. From that point the water was carried to the palace. Unfortunately, the construction of the main road through Perast split the complex cutting the upper part of the garden off the palace thus ruining the unity of architecture and surrounding landscape.

The palace, built on the cliffs and of local stone, represents an exceptional constructive solution. The symmetrical organization of the palace with the protruding central part built above the cave, with the wings on the strong supporting walls and magnificent external staircase, seems as if it had been built in a single attempt. This research shows, however, that its construction had been carried out in several phases. The main three, dealt with in this paper are: building of the defense tower and the old chapel, today integral parts of the palace (first phase), construction of the extension of the tower towards the mount (second phase) and building of the north and south wings that turned the already existing parts into a harmonic whole (third phase). Certain parts of the palace, the cave and the vaulted chamber, are likely to have been built at an earlier date (preceding the above mentioned phases) and were used for the cult and fortification purposes.

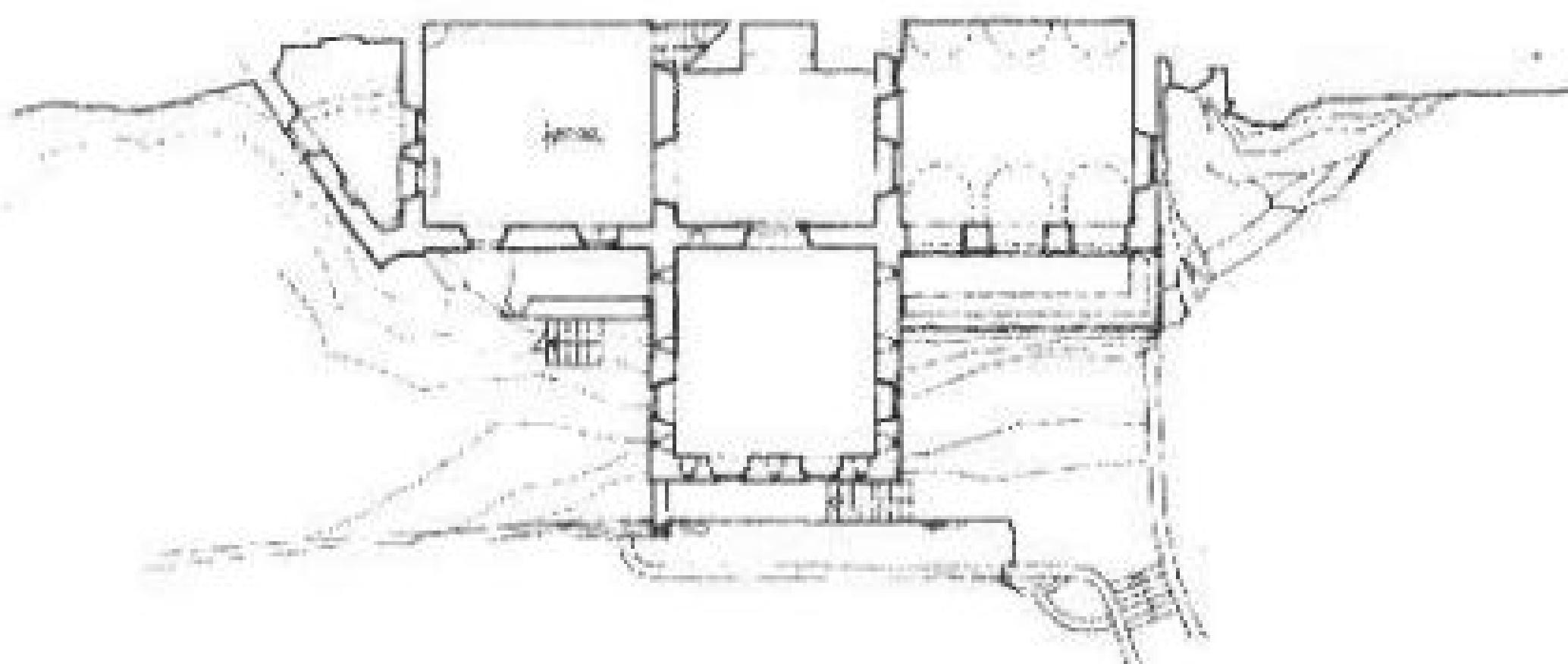
The last phase of the construction of the palace was ideated by Andrija Zmajevic when the older parts were skillfully used and united in order to form representative residence, complex including palace, bell-tower, church and large baroque garden. At that time palace got the decorated vaulted loggia, house chapel, entrance hall and spacious roof terrace. The fresco decoration of the palace, remarkable as one of the first examples of illusionistic painting in Boka Kotorska, was carried out by the famous baroque painter Tripo Kokolja whose Maecenas was Andrija Zmajevic.

(Prevod autora)

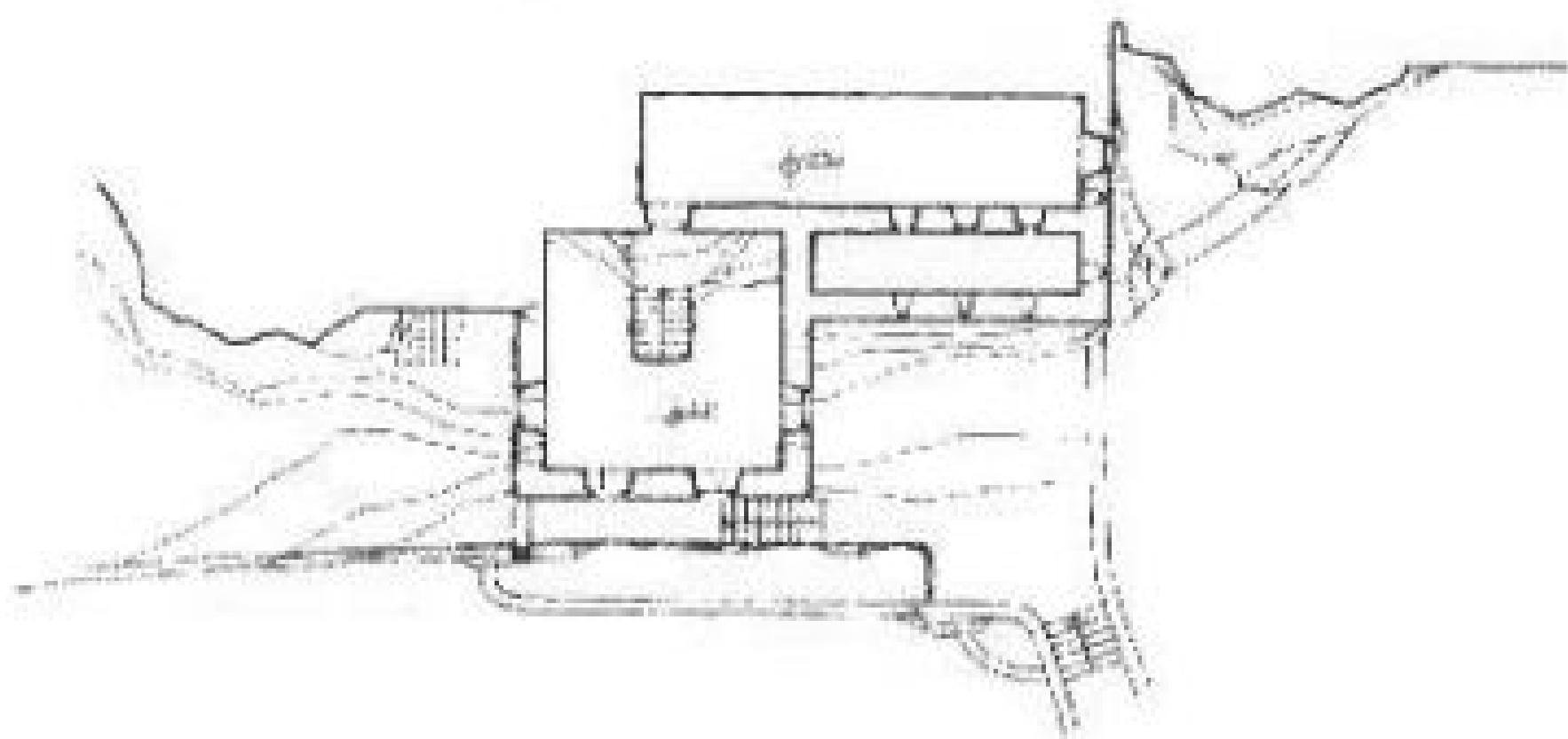

цртеж 1 Ситуација

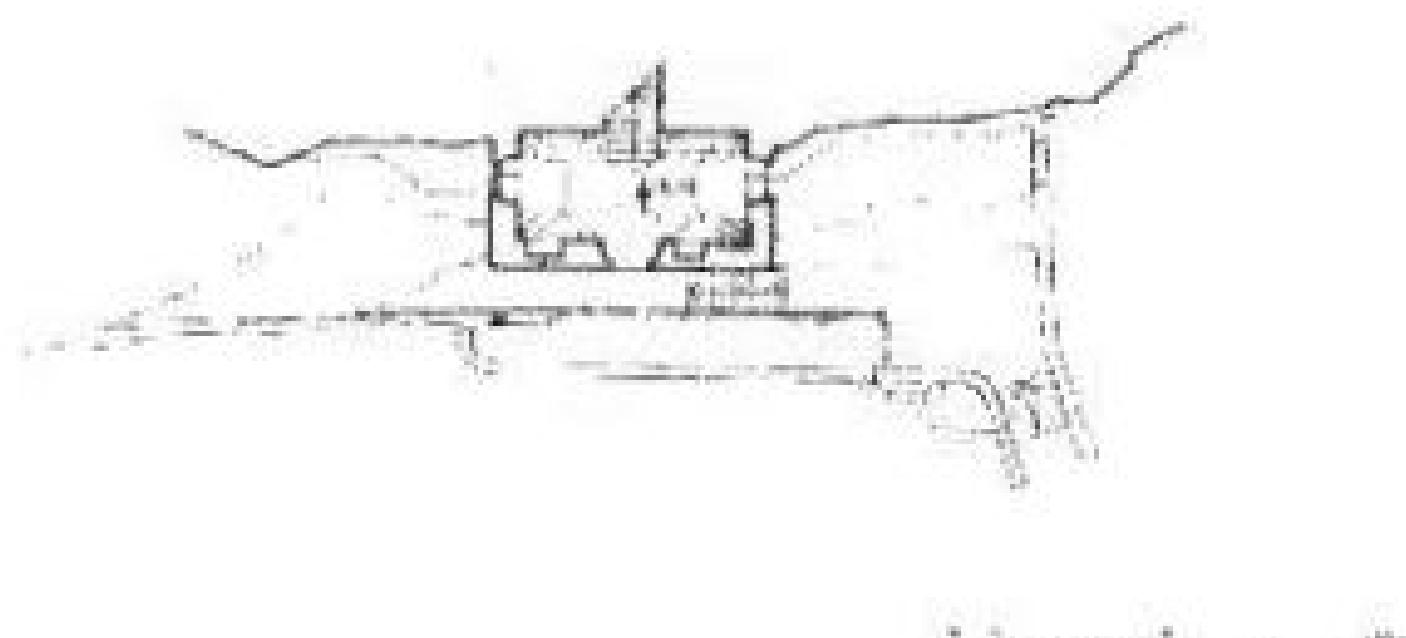
- 1 капела св. Крста
- 2 улаз
- 3 палата
- 4 звоник
- 5 црква Госпе од Розарија – мавзолеј Змајевића
- 6 рушевна зграда
- 7 остати зграде на имању Змајевића
- 8 камени крст
- 9 суседна кућа

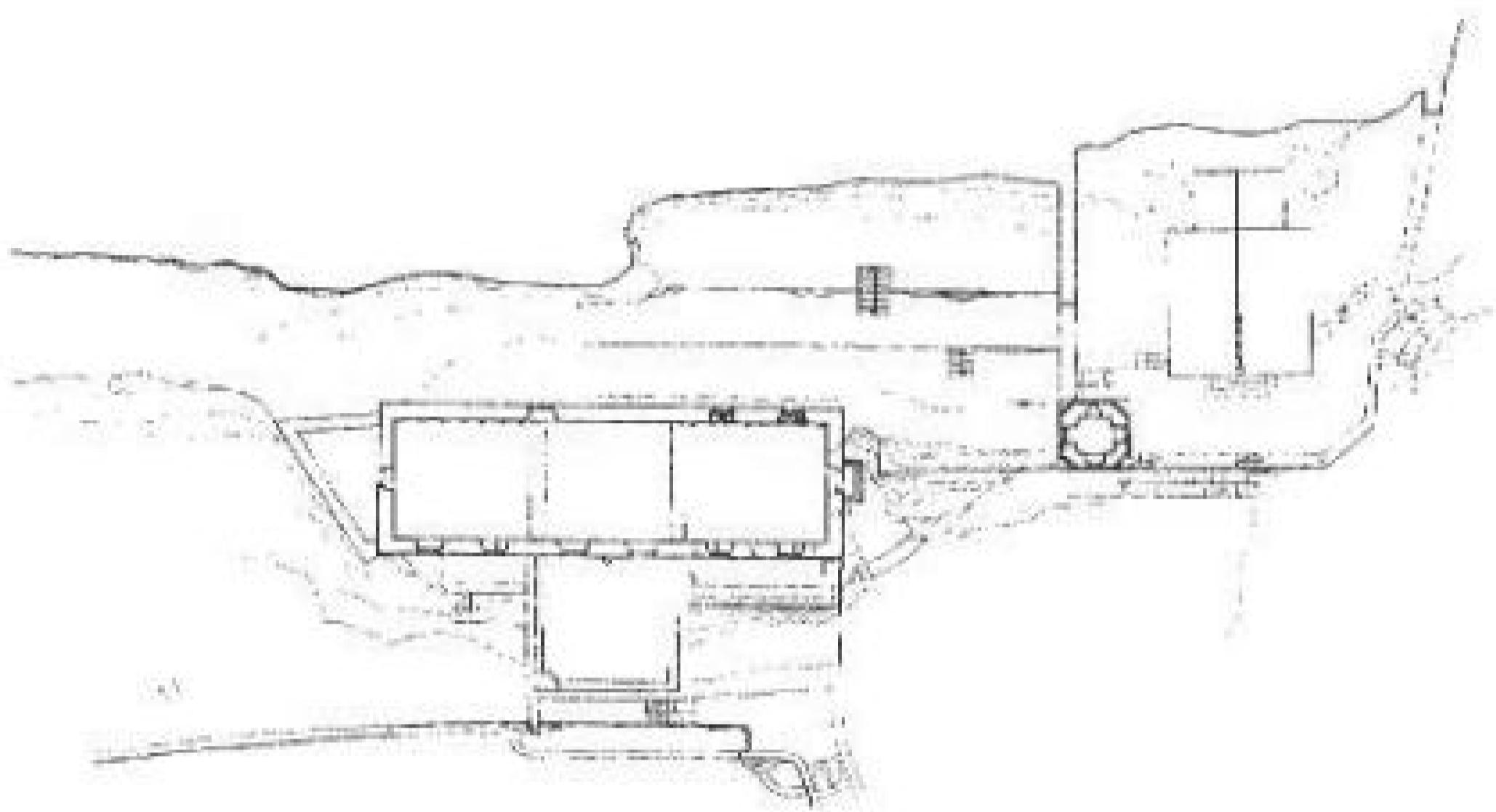
чертеж 4 Основа приземља палате

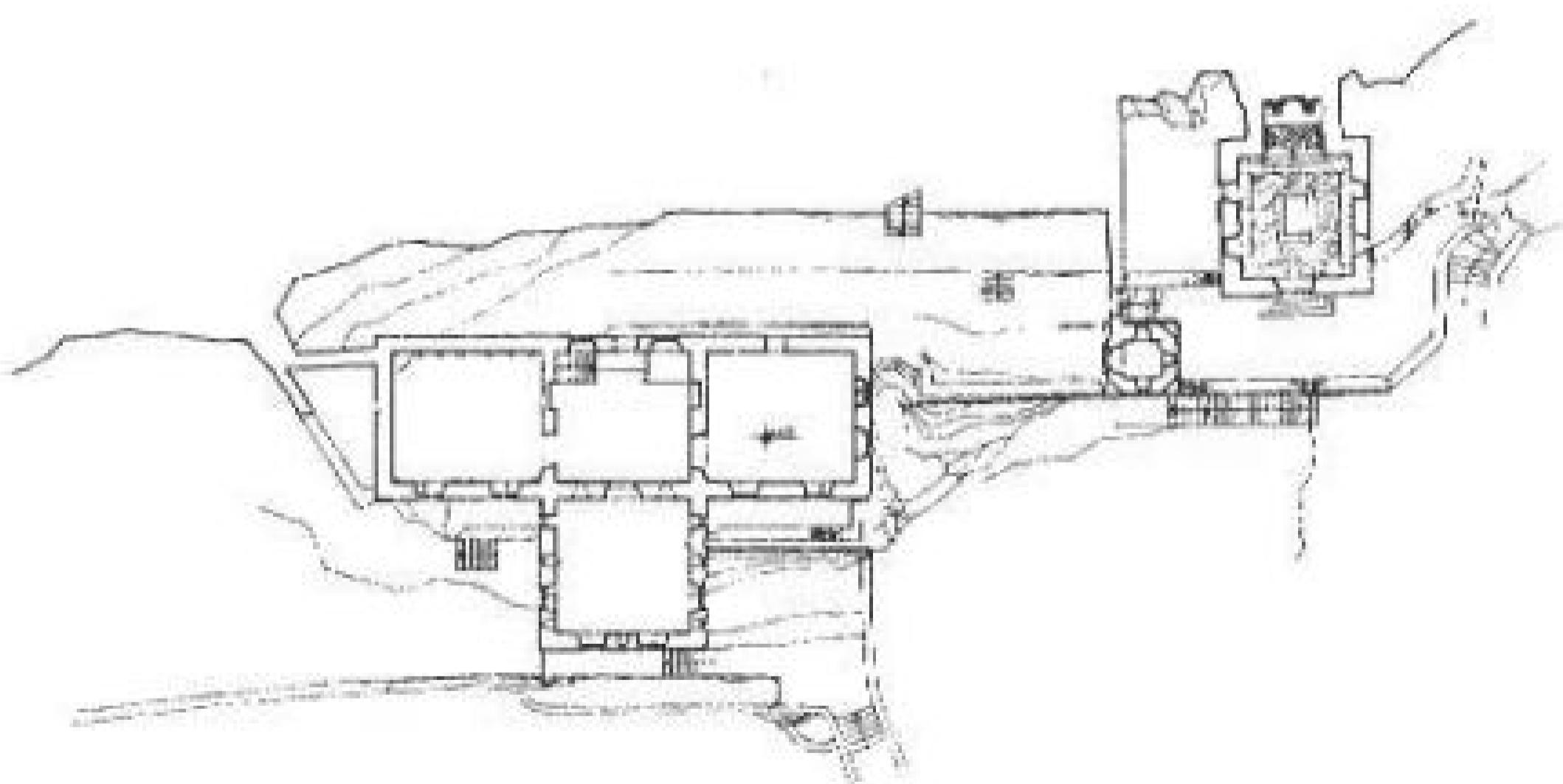
чертеж 3 Основа првог спрата куле

чертеж 2 Основа предворја

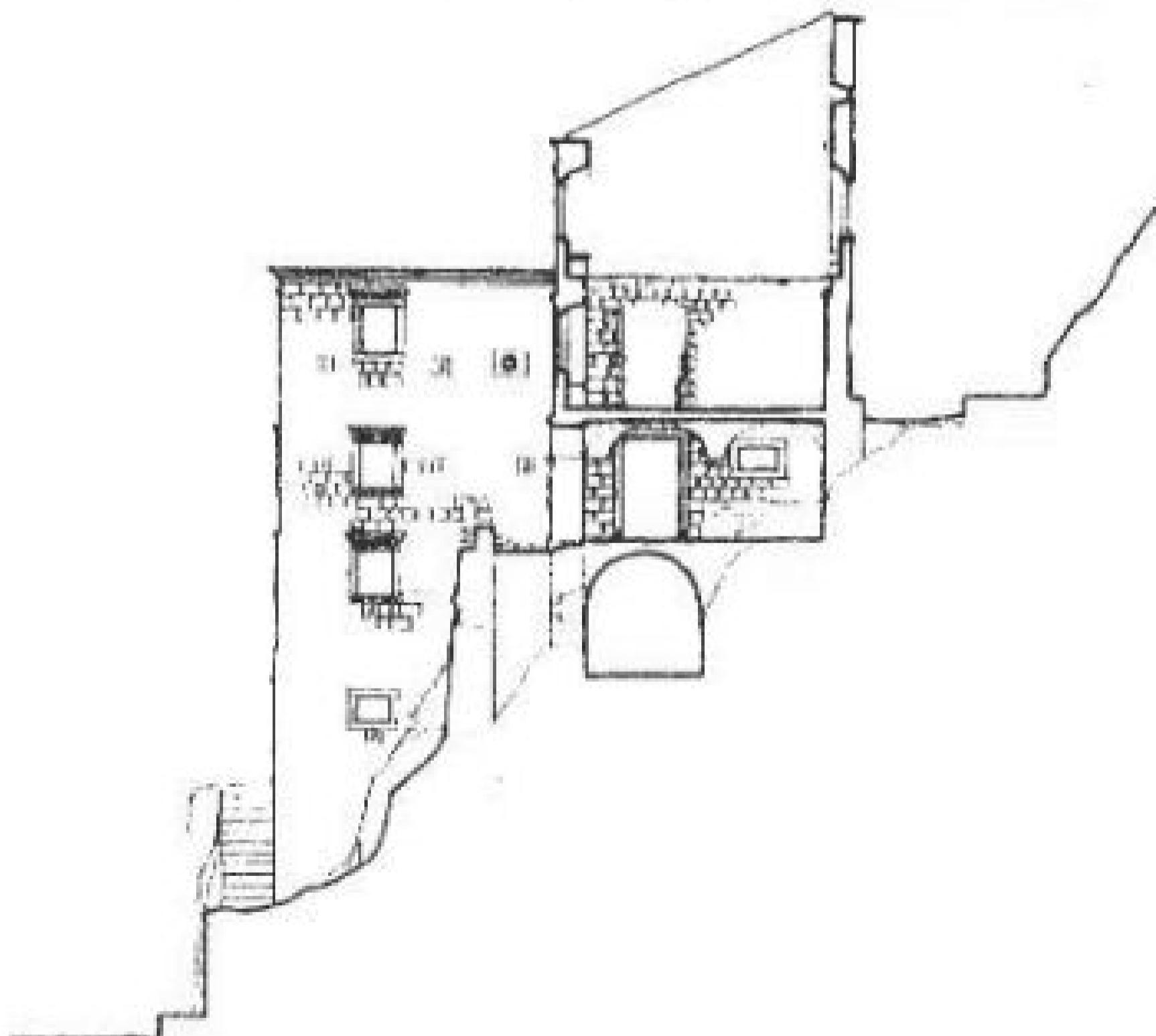
цртеж 6 Основа другог спрата палате

цртеж 5 Основа првог спрата палате

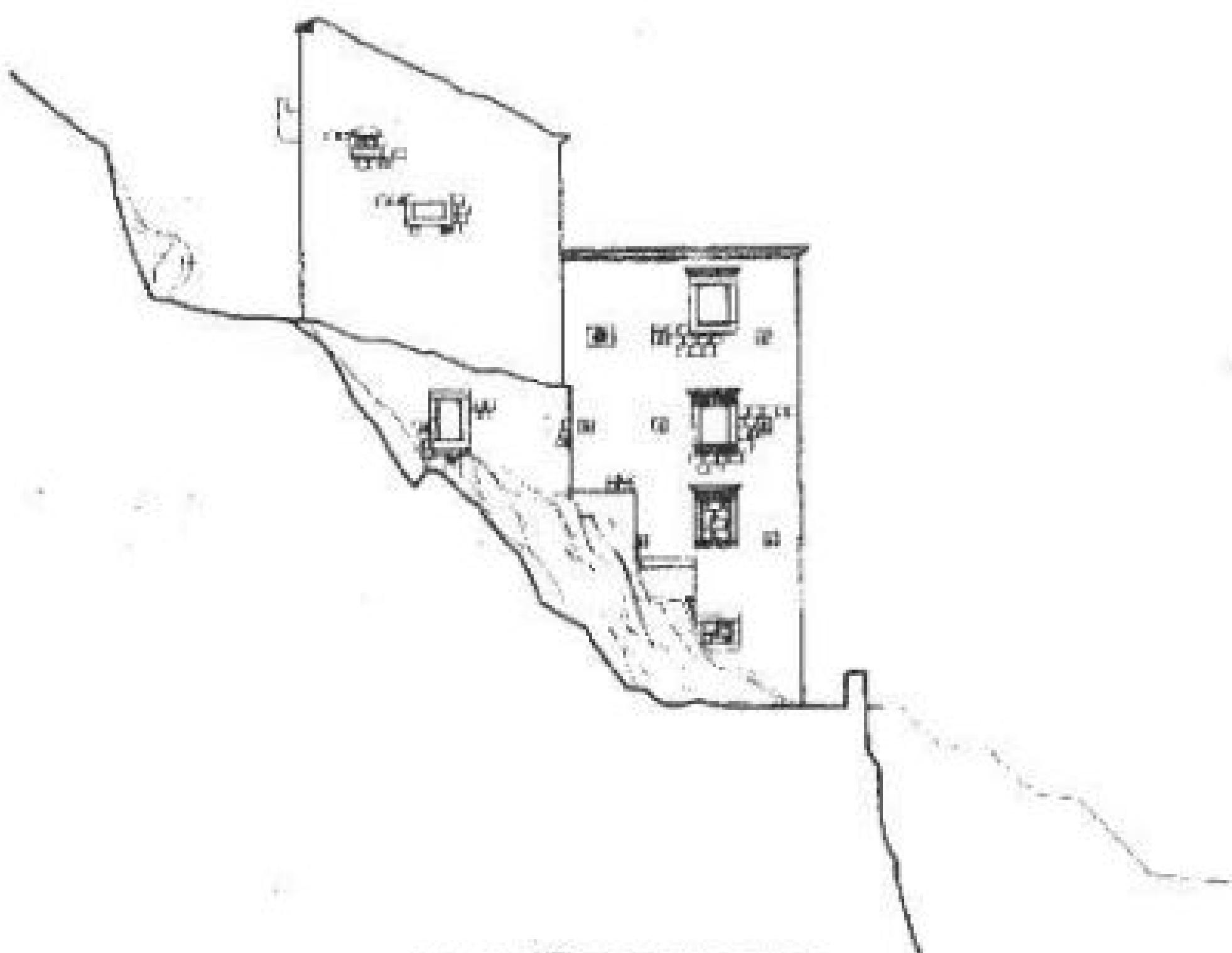
чертеж 7 Попречни пресек кроз централни део палате

чертеж 8 Попречни пресек кроз јужно крило

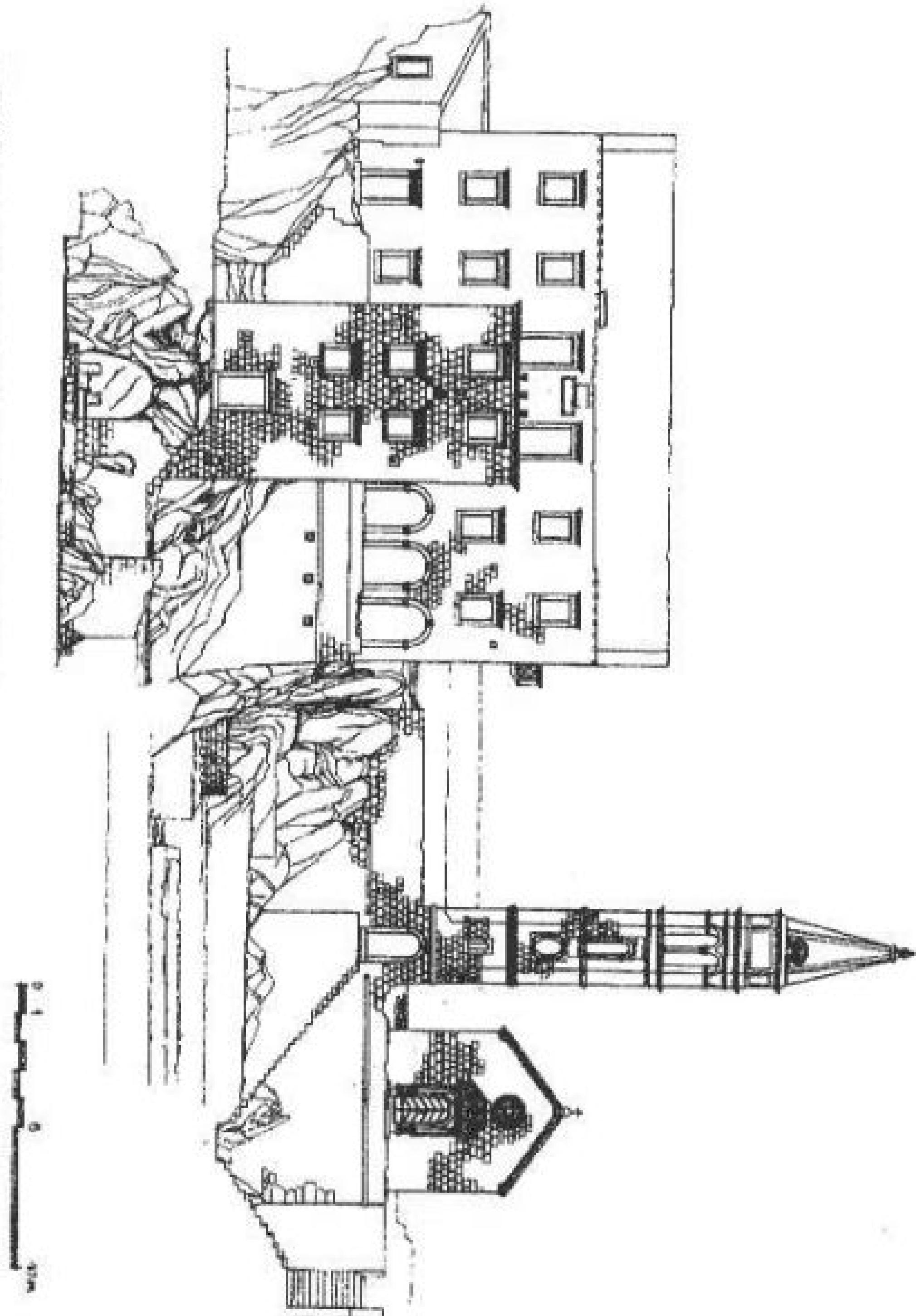

чертеж 9. Јужни изглед

чертеж 10. северни изглед

Данка Ђ. Радовановић, архитектонски наставник у Скопљу, професор Годишње школе Радовановић и савремена

слика 1 Приказ палате Змајевић на Коронелијевом плану
Пераста из 1688. године

слика 2 Палата 1909. године

слика 3 Зазидани прозор на северној фасади

слика 4 Детаљ сликарства у лођи - змај

слика 5 Спила – извор воде у стени

слика 4 Сухомеђа на стени –
оградни вид имања (детаљ)

Слика 1. Задњи крај палате Змајевић, праћен гостима Радованом и Јованом.

